

BASININ OTOKONTROLÜNDE BASIN KONSEYLERİNİN İŞLEVI

Arş. Gör. Filiz AYDOĞAN
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İletişim Fakültesi

Basın bir kamu kurumudur ve gazetecilik bir kamu hizmetidir. Gazeteler haberleri ve fikirleri serbestçe elde edebilip, yazabilmek ve özgür bir biçimde yayabilme hakkını kamu adına isterler. Toplum adına talep edilen bu hakların elde edilebilmesi ile basın, hiç şüphesiz topluma karşı bir takım görevler ve sorumluluklar yüklenecektir. Herşeyden önce basın, kendisine tanınan imkan ve imtiyazları toplum yararına kullanmak zorundadır. Gazeteciler bu zorunluluğa uydukları sürece özgürlüğe layık olacaklar ve onu koruyabileceklerdir.

Gazetecinin sahip olduğu bu imkan ve imtiyazları koruyabilmenin şartı, kendi aralarına karışan ve mesleğin itibarını sarsıcı davranışlar gösteren kişileri bir mesleki disiplin altına alabilmektir(1).

İkinci Dünya savaşından sonra, basının uyması gereken mesleki kuralları saptanarak, bu kurallara uygunluğun basın tarafından kontrolü ile ortaya çıkan otokontrol, "mesleğin saygınlığını sağlamak, doğru, güvenilir haber vermek, yorumları inanılır kılmak, okuyucunun güvenini sürdürmek için yapılması ve yapılmaması gerekenlerin bütünüdür"(2).

Otokontrol, bir yandan basın alanında çalışan bir kimsenin herhangi bir olay karşısında ilerdeki sorumluluğunu düşünerek kendi kendini kontrol etmesi ve o olay karşısındaki tutumunu ifade ederken, diğer taraftan basın organlarının yine bu organlar tarafından meydana getirilmiş kurallar tarafından denetlenmesi anlamlarını içermektedir. Ancak, doktrin ve uygulamada ikinci anlamıyla kullanılmaktadır(3).

Basında otokontrol sistemine başvurmanın nedeni; gazetelerin basın ahlakına uygun yayın yapmalarını sağlamanın yanında, basının ihtiyaçları bakımından iktidarları aydınlatmak ve iktidarın basın özgürlüğünü kötüye kullandığı gerekçesiyle bu özgürlüğü kısıtlayan tedbirler almasını önlemektir(4).

Basında otokontrole yönelmenin bir başka sebebi ise; gazete çıkarmanın bü-

yük sermaye gerektirmesi ve tekelleşme eğilimlerinin basın özgürlüğünü sınırlayan birer engel teşkil etmesidir. Basında tekelleşme, gazetelerin belli kişilerin elinde toplanmasına neden olmaktadır. Bu da fikir ve düşüncelerin açıklanması özgürlüğünü sınırlayan sakıncaları beraberinde getirmektedir. Ayrıca gazete çıkarabilmek için yatırılması gereken sermayenin büyük olması, basın özgürlüğünü zedeleyen unsurlardan biridir. Basın özgürlüğüne yönelik bu tür sakıncaların ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla da otokontrole başvurulmaktadır.

Basın mensuplarının örgütlenerek bir meslek ahlakı oluşturması, bunun gereğince hareket etmeleri, basına yönelik müdahaleleri önlemek yanında bu iki sakıncanın kötü etkilerinin de azaltılmasının imkanı verebilmektedir.

Basın alanında otokontrolün basına getirdiği faydalar şöyle sıralanabilir:

- Mesleki ayrıcalıkların kötüye kullanılması önlenirken, diğer yandan mesleğin saygınlığı korunmaktadır.
- Hükümet tarafından basına yapılabilecek müdahalelerin nedeni ortadan kalkmaktadır.
- Hükümetlerin aldığı zorlayıcı tedbirlerin etkili olmadığı ahlak ve sağduyu kurallarının dışına çıkmadığında, oluşturulan bu iç denetim mevcut yasanın boşluklarını doldurabilir.

Otokontrolün sakıncası ise; Faşist İtalya ve Nazi Almanya'sında, Korperatif Basın Odalarının kendi kendini denetim adı altında basın özgürlüğünü ortadan kaldırmalarıyla yaşanan tecrübedir(6).

Basında otokontrol sistemleri; "basın tarafından ve basın için kurulmuş olup, bünyelerinde kararlarını serbest olarak alan ve yalnız kendi vicdanlarına karşı sorumlu olan gazeteciler ve yayıncıların içte yüksek bir meslek ahlakı ve saflarının dışında basın özgürlüğünü savunarak, basınla devlet ve toplum arasında dengeli ve dürüst ilişkilerin varlığını korumak amacıyla ortaklaşa çalışan" sistemlerdir.

Otokontrol sistemleri, çeşitli ülkelerde, şu biçimlerde karşımıza çıkmaktadır:

- a) Yazılı ve ayrıntılı bir biçimde bir basın ahlak yasasının oluşturulduğu sistemler
- b) Bir basın ahlak yasasının bulunmasına rağmen, bu yasayı uygulayacak bir Divan ya da Konsey olmayan sistemler,
- c) Gazeteci, Yayıncı Dernek ya da Sendikaları gibi kendi üyeleri için haysiyet divanlarına sahip kurumlar. Ancak bir meslek dalının özel, teknik ve ticari sorunlarıyla uğraşan ve yalnız üyeleriyle ilgilenen bu tür otokontrol kuruluşlarını, basının tüm sorunlarıyla uğraşan bir otokontrol sistemlerinden saymak doğru olmaz.

d) Gerçek anlamda bir otokontrol mekanizması gazetecilerin, yayıncıların ve haber ajanslarının aynı mesleki denetime tabii tutulduğu sistemlerdir.

Otokontrol sistemleri kuruluş şekilleri, organlarının bileşimi, yükledikleri görevler, uygulanacak ahlak yasaları bakımından farklı özellikler taşıyabilir.

Kuruluş şekilleri bakımından gönüllü ve yasal olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Gönüllü kuruluşlar, yasaya dayanmayan ve genel hukuk hükümlerine göre kurulan kuruluşlardır. Bu tür kuruluşlar sadece basın mensuplarından oluşan ya da basın dışı kişi ve kuruluşların da temsil edileceği kuruluşlar olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Yine bu tür kuruluşlar, bir basın ahlak yasasının ihlal edilmesi durumunda gerekli disiplin tedbirlerini uygulayan Basın Şeref Divanları veya bu yetkiden başka gazeteyi koruyan, iktidarlara karşı basının tümünü temsil ederek basın özgürlüğünü kolaylayan, mahkemelerde bir bilirkişi olarak görev yapabilen Basın Konseyleri şeklinde olabilmektedir. Ayrıca gönüllü kuruluşların müeyyidesi teşhire dayanan manevi müeyyidedir. Bu tür kuruluşların başlıca faydası, gönüllü olmaları nedeniyle üyeleri tarafından kolaylıkla benimsenmeleri ve böylece yetkilerinin de kolayca kabul edilebilmesidir(5).

Gönüllü kuruluşların başlıca sakıncası ise, müeyyidelerinin etkisizliğidir. Etkili bir kamuoyunun bulunmadığı, basının fazlasıyla politikamın içine girdiği ekonominin geri kalmış olduğu ülkelerde bu tür kuruluşların etkinliği fazla olmamakta ve siyasi güçlerin bu kuruluşları ele geçirme ihtimalleri de bulunmaktadır.

Yasal kuruluşlar ise, kanun ile kurularak, kanuni yetkileri kullamp, kanunun gösterdiği müeyyideleri uygulayan sistemlerdir. Bunlar barolar, tabip odaları, mühendis odaları gibi kamu tüzel kişiliğine sahiptirler. Ayrıca bu tür kuruluşların müeyyidesi, cezai müeyyidelerdir ve gazeteciyi meslekten men etmeye kadar uzanabilmektedir. Yasal kuruluşların faydaları ise, kanuna dayanmaları ve yetkilerini kanundan almaları sebebiyle etkili müeyyidelerini kolaylıkla uygulayabilmeleridir. Bu kuruluşların başlıca sakıncası, basın üzerinde siyasal nitelikte baskıların doğmasına sebep olabilmesidir. Basın üzerinde bu derece etkili olabilen bir kuruluşu ele geçirmek siyasal partilerin amacı olabilmektedir. Ayrıca bunların basın üzerinde "vesayet kurma eğilimi" göstermesi, özgür bir basına ters düşecektir. Herşeyden özgür çalışması gereken basının böyle bir vesayet altına sokulduğunda hoş karşılanmayarak, yine basının kendisi tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılacaktır (6).

Otokontrol sistemleri, sadece basın mensuplarından oluşabileceği gibi basın mensuplarının yanında basın dışı kişilerin de katılımıyla oluşabilirliği, organlarının bileşimi açısından ikiye ayrılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, sadece basın mensuplarının oluşturduğu sistemlerden çok, basın dışı üyelerin de yer aldığı otokontrol sistemleri kabul görmektedir. Gerçi, basında dışı kişilere bu tür kuruluşlarda yer verilmesi otokontrol kavramıyla çelişir gibi gözükse de sadece üyelerinden oluşan bir kuruluş

içine kapalı bir organ olarak gözükecektir. Bunun için kamuoyunun temsilini sağlayan ve daha objektif olduğu düşünülen, toplumun itibarını kazanmış kurum temsilcilerinin de katıldığı otokontrol sistemleri tercih edilmektedir.

Yükledikleri ödevler bakımından otokontrol sistemleri tek yönlü yani sadece basınla ilgili şikayetler hakkında müeyyide uygulayan, disiplin kurulları niteliğindeki Basın Şeref Divanları ve çift yönlü yani disiplin cezasının yanısıra başka görevler de üstlenen Basın Konseyleri şeklinde ikiye ayrılmaktadır ancak sadece müeyyide uygulayan bir kuruluş olan Divanlardan çok , Basın Konseyleri tercih edilmektedir.

Basında otokontrol sistemlerinden biri olan Basın Ahlak Yasaları da değişik uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır. Bazı sistemlerde önceden soyut olarak basın ahlak kurallarının saptanmasıyla bir basın ahlak yasası meydana getirilerek, basında bu kurallara uygun davranışların kontrolüyle sağlanan denetim uygulanırken bazı sistemlerde önceden soyut kurallar saptanmadan basın ahlakına aykırı durumlarda uygulanacak ve zamanla basın ahlak kurallarının oluşumunu sağlayan denetim uygulamalarına rastlanmaktadır (7).

Otokontrol sistemlerinden biri ve en yenisi olan Ombudsman, ilk defa İsveç'te uygulanmıştır. İsveç'te Basın Konseyi'nin işlemediği, gazetecilik kurallarının ihlal edildiği yolundaki eleştirilerden sonra, alınan tedbirlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. İskandinav ülkelerine ait olan bu kavram basın organlarıncı atanan ve gazete ve dergiler hakkında yapılan şikayetleri kabul ederek, cevap hakkının sağlanması ve açıklama yayınlanması için gerekeni yapan kişidir. Ombudsman, gazetelerin yazışmaları müdürleriyle ilişki içinde, halk ve gazete arasında arabulucu bir rol üstlenmektedir(8).

Basın Konseyleri

Toplumların aydınlatılması görevini üstlenen basının ve bu aracı kullanan gazetecilerin sözkonusu işlevi yerine getirebilmeleri için serbestçe çalışabilmeleri gerekmektedir. Bir gazetecinin serbestçe çalışabilmesi özgürce yazabilmesidir. Buna getirilen herhangi bir sınırlama toplumda yaşayan insanların aydınlanma hakkına engel oluşturur ancak gazeteciler, başta toplum yaşamının en büyük siyasal erkinden devletten kaynaklanan engellerle karşılaştığı gibi çıkar ve baskı gruplarının engelleriyle de karşılaşmaktadır ayrıca toplumun aydınlanma hakkının engellenmesi, gazete ve gazeteci tarafından da olabilmektedir. Gazetecinin kamu yararını gözardı edip kişisel ya da grup çıkarlarını kollamasından kaynaklanan bu engellemeden başka ticari bir müessese olan gazetenin sahibinden gelebilecek engeller de bulunmaktadır. Büyük sanayii kuruluşlarının özelliklerine sahip olmaya başlayan gazete sahipleri bir çok sorunun çözümünde çeşitli biçimlerde ödünler vermek zorunda kalabilmektedirler.

Batı dünyasında uzun deneylerle öğrenilen bu konular ve bunlara getirilecek çözümler konusunda yapılan tartışmalardan sonra, gazetecilerin haklarını ve sorumluluklarını belirleyen özgür ve sorumlu bir basın yaratmanın koşullarını gözeten oto-

kontrol sistemlerinden biri olarak Basın Konsey'leri ortaya çıkmıştır(9).

Meslek ahlakı standartlarının olabildiğince yüksek tutulmasını sağlamaya çalışmak ve böylece özgür bir basın yaratmak amacıyla olan basın konseylerinin ilk örneklerine Norveç ve İsveç'te rastlanmaktadır.

Basın Konseyleri , basın özgürlüğünü koruyan ve bu özgürlüğün kötüye kullanılmasını önleyen çifte fonksiyonlu otokontrol organlarıdır. Konseyler bu fonksiyonlarından başka, aşağıdaki konularda da yetkili olabilmektedir:

- Basını hükümet, parlamento ve kamuoyu önünde bir bütün olarak temsil etme ve basınla ilgili yasa önerilerinde etkili olmak.
- Gazetecilerin yetiştirilmesi ve mesleki eğitimi sağlamak.
- Genel nitelikte bir basın ahlak yasası oluşturmak.
- Basın suçlarında mahkemelerde bilirkişi olarak dinlenilmek.
- Faaliyetleri hakkında süreli yayınlar yayınlayarak kamuoyunu aydınlatmak(10).

Halkın ya da basın dünyasının gazete ve gazetecilere karşı yaptıkları şikayetlerini, "basın özgürlüğünün kötüye kullanıldığı iddiasıyla kişilerin özel yaşantılarına ve şereflerine basın yoluyla zarar verme eylemleri" olarak ele alan Basın Konseyinin şikayetlerini incelemekle görevli organı, genellikle, ülkesinde yürürlükte olan ahlak yasasına ya da kendi hazırladığı yasaya göre ele alıp karar vermektedir(11).

Basın Konsey'lerine gelen şikayetlerin birçoğu şu başlıklar altında toplanabilir:

- "Özel yasalara ve ferdin mahremiyetine müdahale,
- Hakaretler ve yakışsız tecavüzler,
- Tekziplere yer vermeme veya okuyucu mektuplarının yayınlanmaması".

Yukarıda otokontrol sistemlerinde belirtildiği gibi, Basın Konseyleri de gönüllü ve yasal olarak kurulabilmektedir. Buna göre, Basın Konseylerinin kendine gelen şikayet hakkında verdikleri karar, onların müeyyidesini teşkil etmektedir. Gönüllü olarak kurulan basın konseylerinde, "şikayeti yersiz bulma", "uyarı", "kınama" gibi kararlar alarak, bu kararı ilgili gazetelerde de yayınlatarak kamuoyuna sunmaktadır. Kamuoyunun basına verdiği önem gözönünde tutulursa, bir gazeteciyi, yayıncıyı ve ya bir basın organını hedef tutan bir eleştirinin manevî etkisi küçümsenmeyecek kadar fazladır(12).

Yasal olarak kurulan basın konseyleri ise, daha etkin müeyyidelere sahiptir. Örneğin İtalya'da müeyyideler dikkati çekme, gazetenin belli bir süre için çıkmasını yasaklama ve gazetecinin kaydının mesleki sicilden silinmesi gibi bir sıralama izlemektedir.

Bir otokontrol sistemi olan Basın konseylerinin basın için faydalı bir kurum olduğunu savunanlar şu gerekçeleri ortaya atmışlardır:

- "Kişilerin özel yaşamlarına müdahalede bulunmakla suçlanan basının masraflı olan ve uzun süren basın davaları önlenmiş olur.
- Basın konseyleri basında tekelleşmeyle savaşıarak basın özgürlüğünün savunucusu olurlar.
- Bir taraftan mesleğin saygınlığı korunurken diğer yandan basın özgürlüğünü sınırlayan müdahaleleri ortadan kaldırırlar.

Konseylerin sakıncaları ise bu tür kurumların devletin eline geçerek otosansür aracı haline gelebileceğidir" (13).

DÜNYA DA Kİ BASIN KONSEYLERİ

I. Gönüllü Basın Konseylerinden Birkaç Örnek

A. Norveç Basın Konseyi

1912 yılında oluşturulan Norveç Basın Konseyi, daha sonraki yıllarda "Haberin Genel Prensipleri", "Editörler İçin Rehber Kurallar" gibi basın ahlak ilkeleri hazırlanmıştır. 1928'e kadar etkin bir komite koramayan Norveç Basın Konseyi 1928'de bugün de aynı etkinlikle çalışan bir komite kurduktan sonra 1970 yıllarına kadar aynı yapıyı korumuş, 1970'li yılların başlarında iki önemli değişiklik geçirmiştir. Bunlardan ilki 3 kişiden oluşan karar komitesinin; 2'si halk temsilcisi ve 5'i meslekten olmak üzere 7 üyeye çıkarılmasıdır. Yapılan ikinci değişiklik ise, Konseyin aldığı kararın, Norveç'teki mesleki organizasyonlara üye olan gazetelere değil, şikayete konu olan gazete tarafından da yayınlanmasıdır. Konseyin tek yaptırımı "teşhirdir"(14).

Norveç gibi uzun bir demokratik geleneği bulunan bir ülkede Basın Konseyi günümüzde birçok bakımdan eleştirilmektedir. Bu eleştiriler; Konseyin meslek ilkelere uyulmaması durumunda birşey yapamaması ve Konseyin gücünün yetersizliği gibi etkisizliğini öne süren görüşlerdir. Ancak Konsey; bu tür eleştirileri reddederek, amaçladığı sorumlu ve özgür bir basın yaratma yolunda başarıyla yürümektedir(15).

B-ALMAN BASIN KONSEYİ

Kurulduğundan bugüne kadar aynı etkinliğini sürdüren Alman Basın Konseyi, sahip olduğu geniş yetkilerle basın dünyası ve Alman halkı tarafından basın özgürlüğünün koruyucusu ve basın ahlakının bekçisi olarak düşünülmektedir.

Almanya'da bir basın konseyi kurulması konusundaki ilk öneri; 1945 yılında basın özgürlüğünün korunmasının teminat altına alınması, basın özgürlüğünün kötüye kullanılması durumlarında halkı korumanın bir gereksinim olarak görüldüğü döneme kadar uzanır.

1952 yılında dönemin İçişleri Bakanı'nun meclise sunduğu ve basında denetim yapan bir kontrol kuruluşunun kurulmasını içeren bir yasa tasarısının reddedilmesinden sonra, Alman basını İngiliz Basın Konseyi modeline benzer bir basın konseyi modeli geliştirmiştir (16).

1956'ya kadar uzanan çalışmalar sonunda kurulan Konsey, Alman Gazeteciler Derneği, Alman Gazete Yayıncıları Dernekleri Federasyonu tarafından kurulmuştur. Konseyin kuruluşunda dönemin Cumhurbaşkanı Prof.Dr. Henss'in de katkıları olmuştur.

Alman Basın Konseyi kurulduğunda 5'i gazete yayıncısı, 5'i gazeteci olmak üzere 10 üyeden oluşmaktaydı. Bu sayı daha sonra dergi yayıncılarının da katılım ve temsil edilebilme talepleri nedeniyle 20'ye çıkmıştır.

20 üyenin 10'u gazeteci, 5'i dergi yayıncısı, 5'i de gazete yayıncılarından oluşmaktadır. Üyeler eşit haklara sahiptir ve bağlı oldukları derneğin görüşlerinden bağımsızdırlar (17).

Konsey 1968 yılına kadar basın dışı üyelerin temsil edilebilmelerine olanak vermezken, 1968'de bu durumun otokontrol kavramıyla bağdaşamayacağı görüşüyle Konsey'e meslek dışından 2 halk üyesi dahil edilmiştir (18).

"Alman basın Konseyinin tüzüğünde belirtilen temel amaçları şunlardır:

1- Basın özgürlüğünü korumak ve haber kaynaklarından engelsiz faydalanmayı sağlamak,

2- Basın alanında uygunsuz durumları tesbit etmek ve ortadan kaldırmak,

3- Alman basınının yapısal gelişimini gözlemek ve özgürlüğünü tehdit eden tekellerin kurulmasına karşı koymak,

4-Alman basınına hükümet, parlamento ve kamu nezdinde, özellikle basın ve görevleri ile ilgili kanun teklifi müzakerelerinde basını temsil etmek".

Alman Basın Konseyi, bir şikayet üzerine harekete geçebildiği gibi, basın ahlak ilkelerine aykırı bulduğu yayınlar hakkında kendiliğinden de harekete geçebilmektedir. Konseyin aldığı kararlar "tavsiye, onaylama, kınama" şeklindedir. Konseyin tek müeyyidesi alınan kararın gazetede yayınlanmasından başka radyo ve televizyonda da yayınlanmasıdır.

Alman Basın Konseyi kurulduğu 1956 yılından 1966 yılına kadar Almanya'da basın ile ilgili yasa tasarılarının hazırlanması konusunda çalışmalar yapmış, ayrıca hükümete basının çoğulculuğunu koruma yolunda tedbirler paketi sunmuştur. Konseyin faaliyetleri arasında suçlanan kişi veya şahitlerin beyanlarının çarpıtılması

veya yanlış anlaşılmasını önlemek için, mahkeme zaptı tutmada temel kaideler koymak, yanlış haber veren gazetecilerin yanlışlarının kendileri tarafından düzeltilmesini sağlamak, gazetelerde haber ve reklamların birbirinden ayrı olarak gösterilmesini isteyerek gazete ve dergilerin metin kısmına konan kaçamak reklamları önlemeyi mümkün kılmak, gazetecilerin tarafsızlığını zedeleyecek hediye ve davetleri kabul etmemelerinin önemini belirtmek, basın yoluyla dini ve ahlaki duyguların rencide edilmemesini sağlamak gibi geniş konulara değinilmiştir(19).

Konseynin kanunlaştırılarak, daha fazla etkinlik kazanması için yapılan çabalar olmakla beraber böyle bir konunun gündeme gelmesi olanak dışıdır (20). Bu görüntüsüyle de Basın Konseylerinin tüm fonksiyon ve amaçlarını taşıyan, ender fakat ideal konseylerden biridir. Bu konseyin diğer konseylerden farkı, aldığı kararın, ilgili gazete dışında, televizyon ve radyoda yayınlanmasındır. Böylece müeyyidenin etkinliği de artmakta, bu da Konseyin etkinliğini arttırmaktadır.

Geniş amaçların ve değerinin Alman basını ve halkı tarafından tam anlamıyla bilinmesinden kaynaklanan başarısı nedeniyle, Alman Basın Konseyi bugün Almanya'da basın adına kararlar alabilme yetkisine sahip etkin bir kurum durumundadır.

C. AMERİKA'DA BASIN KONSEYLERİ

Amerika'da basın konseyine benzeyen bir otokontrol sisteminin oluşturulması, 1940'lardan beri tartışılmıştır. 1960 sonlarında "özgür ve sorumlu" bir basını destekleme konusunda çalışmalar yapan "Millet Fonu" üniversiteler aracılığıyla, deneme niteliğinde yerel basın konseylerinin kurulmasını önermiştir. Minnesota, Honolulu, Louisville, Boston, Sparta, Illinois'de kurulan altı basın konseyinden sonra St. Louis ve Seattle'de yine deneme niteliğinde iki basın konseyi kurulmuştur.

Aynı amaçla kurulan bu konseylerden bugün de aynı başarıyla etkinliğini sürdüren Minnesota'daki Minnesota Basın Konseyi ise 1971'de kurulmuştur (21).

Aslında ABD'deki basın konseyleri, İngiliz Basın Konseyi'nin 1964'de geçirdiği değişiklikten sonraki şekli örnek alınarak düzenlenmiştir. Eyalet düzeyindeki bu konseylerden başka, 1973 yılında "Twentieth Century Fund" tarafından desteklenen ve haberlerin doğruluğu ve tarafsızlığı konusundaki şikayetleri ele alıp inceleyerek, karara bağlayacak bir ulusal basın konseyi kurulmuştur.

Fakat ABD'deki gazeteler, radyo ve televizyon istasyonları basın Konseyi aleyhinde bir kampanya başlatmışlar, ama Konseyin kurulmasını engelleyememişler.

1973'de faaliyete geçen Ulusal Basın Konseyi, New York Times, Associated Press gibi, Amerika'nın büyük basın organizasyonları tarafından desteklenmiyordu (22).

Basının büyük bir kısmının karşı çıktığı Ulusal Basın Konseyi basın ahlakına

aykırı bir şikayeti, ancak kendisine bir başvuru yapıldığında ele alabiliyor, kendiliğinden harekete geçemiyordu (23).

Basının büyük bir bölümü tarafından desteklenmeyen Ulusal Basın Konseyi 1984 yılında kendini feshettikten sonra Haber ya da Basın Konseylerinin bu ülkede yaşamayacağı önyargısına kapılmayarak, yerel basın konseylerinin çalışmalarına ağırlık verilmiştir.

1971'de kurulan Minnesota Basın Konseyi, bugün ülkedeki yerel basın konseylerinin en başarılı örneğini verirken, uluslararası platformda Amerika'daki basın konseylerini temsil edebilmektedir. Bu Konsey 1981'de radyo ve televizyon yayınlarıyla ilgili şikayetleri de Konsey'in faaliyet alanına aldığından adını Minnesota Haber Konseyi olarak değiştirmiştir.

Konsey'in tüzüğündeki amaçlar şöyle sıralanmaktadır:

"1- Basın özgürlüğünü korumak,

2- Basınla ilgili mesleki standartları korumak,

3- Kamu yararının koruyuculuğunu üstlenen, Minnesota basınının bu temel görevini kollamak,

4- Mesleğini kamu yararı ve sorumluluk bilinci içinde yerine getiren, Minnesota basınına desteklemek".

Minnesota Basın Konseyi'ne gazetelerle ilgili bir şikayet yapıldığında, şikayetçinin gazetenin sorumlu müdürü ile uzlaşması sağlanmaya çalışılır. Bu gerçekleşmezse, şikayetçi şikayetin yazılı olduğu bir dilekçenin yazılmasını talep eder ve böylece resmi uygulamaya geçer (24).

1992 yılına kadar Amerika'da tek Konsey olarak, etkinliğini ve faaliyetlerini sürdüren Minnesota Konseyi'nin yanında, 1992'de Oregon Basın Konseyi'ni de görürüz. (25).

ABD'de, basının otokontrolünde, pek fazla dikkate alınmayan ve bu nedenle de yaygın kurumlar haline gelemeyen basın konseylerinden çok, Ombudsman ya da her basın organının kendisinin hazırladığı ve uyguladığı ahlak kuralları gibi otokontrol sistemleri uygulanmaktadır.

II-Yasa İle Kurulan Konseylerden Birkaç Örnek

A- İTALYAN BASIN KONSEYİ

İtalyan basını 1958 yılında Ulusal İtalyan Basın Federasyonu tarafından, so-

rumsuzlukla suçlanmış, haber kaynaklarına ulaşmanın ve basın özgürlüğünün garantisinin basını otokontrolü ile mümkün olduğu belirtilmiştir(26). Bu görüş doğrultusunda harekete geçen hükümet, 1962'de çıkarılan bir yasa ile Avukatlar veya Hekimler Odası modelinde bir Gazeteciler Odası kurmuştur. Bir kanuni otokontrol sistemi ya da yasal bir basın konseyi olarak Gazeteciler Odası, yayıncılar ve profesyonel gazetecilerden oluşur.

"3 Şubat 1963 tarihli kanunun 2. maddesinde belirtildiğine göre gazetecilerin başlıca hak ve görevleri şunlardır:

Haber verme ve eleştirme özgürlüğü, gazetecilerin mutlak bir hakkıdır. Bu hak yalnızca üçüncü kişilerin mahremiyetlerinin korunması ile ilgili kanunlarla sınırlandırılmıştır. Gazeteciler, olguların gerçek muhteviyatlarına saygı göstermek zorundadırlar. Aynı zamanda karşılıklı itimada, iyiniyete dayanan yükümlülükleri de dikkate almak gerekmektedir. Hataları olan her haber düzeltilmek ve yanlışları giderilmek zorundadır. Gazeteci ve yayıncılar aynı zamanda, gazetecilerin mesleki ilişkilerini, yayıncılarla yapılan işbirliğini ve basın ile okuyucular arasındaki güveni geliştirmek ile de yükümlüdürler".

Gazetecilerin basın ahlak ilkelerine uyup uymadıkları ulusal ve bölgesel düzeyde kanunla kurulmuş Konseyler tarafından yapılmaktadır. Konseye üye gazeteciler meslek kütüğüne kayıtlı olan gazeteciler tarafından gizli oyla seçilirler.

Konseyin müeyyidesi; disiplin cezalarıdır. Bu cezalar, gazetecinin meslekten men edilmesine hatta ilgili gazetenin geçici bir süre için yayınlarını durdurabilmesine kadar uzanan ağır cezalar olabilmektedir (27).

İtalya, basının kendi kendini kontrolü açısından oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Ülkede basın, hükümetin kurmuş olduğu, Basın Odası tarafından hazırlanmış olan kurallara tabiidir. Bu kurallara uygunluğun denetimi için oluşturulan konseylerde yasa ile kurulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında İtalyan basın Odası ve bu tür konseylerin basının kendi kendini kontrolüne ters düşen bir yapıda olduğunu söyleyebiliriz.

B- HİNDİSTAN BASIN KONSEYİ

Yasa ile kurulan basın konseylerinden biri olan Hindistan Basın Konseyi, sahip olduğu geniş yetkilerle etkin bir konseydir. Bu konsey 1965'te zamanın hükümeti tarafından çıkarılan bir kanunla kurulmuştur. Konsey şikayet üzerine harekete geçebilir. Hindistan basın Konseyi'nin görevi:

- 1- Basın organlarının bağımsızlığını korunması,
- 2- Basın mensupları için bir şeref listesi hazırlamak,
- 3- Dış ülkelerden Hindistan gazetelerine, dergilerine, basın ajanslarına gelen

para yardımı ve diğer yardımları denetlemek,

4- Gerekli görülen durumlarda ulusal basın ajansları kurmak,

5- Gelecek kuşağın gazetecilerinin yetiştirilmesi ve meslek eğitiminin geliştirilmesi,

6- Basındaki tekelleşme eğilimlerini kontrol ve bunlarla mücadelede pratik yöntemler hazırlamak,

7- Haysiyet divanı görevinde bulunmak."

Konsey 25 üyeden ve bir başkandan oluşur. 25 üyenin 13'ü gazeteci, 6'sı gazete sahibi, 3'ü eğitim, tabii bilimler, edebiyat, hukuk veya kültürel faaliyet alanındaki uzmanlar, ikisi milletvekili ve biri senato üyesidir.

Hükümet tarafından kanunla oluşturulan Hindistan basın Konseyi'nin tek müeyyidesi; şikayette bulunulan gazetenin yazı işleri müdürü veya gazetecinin işten çıkarılmasıdır. Konseyin kararı hakkında kanuni bir işlem yapılamadığı gibi, mahkemeler konsey kararını denetleyemez. Konseyin verdiği kararlar gazeteler tarafından da yayınlanmalıdır (28).

Hindistan Basın Konseyinin geniş yargı hakkı vardır, diğer mahkemelere yardım hakkına sahiptir. Aslında Hindistan Basın Konseyi için; basında otokontrol mekanizması olmasından çok basında ceza hakkını kullanan bir organ olduğu söylenebilir.

C- SRİ LANKA BASIN KONSEYİ

Sri Lanka'da bir basın konseyinin kurulması, hükümetin basın için 1973'de hazırladığı ve basın özgürlüğüne ağır darbeler indiren bir yasanın hazırlanması sebebiyledir. Sri Lanka basını hükümeti ilgilendiren olayları, ancak bu yasanın koyduğu dar sınırlar içinde yazabiliyordu. Hükümet, basını geniş ölçüde kısıtlayan bu yasanın yürütülmesi için 1973'de bir Basın Konseyi kurdu. Böylece hükümetin çıkardığı yasa ile kurulan Sri Lanka Basın Konseyi'nin amacında hükümetin basına yönelik politikasını yürütmek olmuştur.

Konsey Cumhurbaşkanı tarafından aday gösterilen bir başkan ve 7 üyeden oluşmaktadır (29).

Konseyin amaçları, Konsey tüzüğünde şöyle belirtilmiştir:

"1- Basın özgürlüğünü, mesleki en yüksek standartlara uygun olarak sağlamak,

2- Gazetelerin olayları doğru ifadelerle ve ifadelerin tarafsız yorumlarla yayınlamasını sağlamak,

3- Vatandaşların güvenine layık olarak ve haklarının bilincinde olarak gaze tecilik ahlakının gazeteciler ve gazeteler tarafından himaye edilmesini sağla mak.

4- Hükümeti gazetelerin davranış ve düzenlemelerine bağlı her türlü konudan haberdar etmek" (30).

Kanun ile kurulan bir kontrol mekanizmasının tüm niteliklerini taşıyan Sri Lanka Basın Konseyi, bu tür konseylerin sahip olduğu bütün yetkilerde, gönüllü basın konseylerinin tersine basın ile hükümet arasında arabulucu bir rol üstlenmektedir.

TÜRKİYE'DEKİ DURUM

Türkiye'de ise basında otokontrol sistemi ilk defa, 1960'da oluşturulmuştur.

Basının kendisi tarafından hazırlanan bir antlaşmayla kurulmasına karar verilen ve Türk basın kamuoyunu kapsar nitelikte oluşturulan bu otokontrol sistemi, "Basın Şeref Divanı" denilen sistemdi. Türk basınının seçtiği bu otokontrol sistemi, basın konseylerinden daha sınırlı fonksiyona sahip olarak ,sadece basınla ilgili şikayetleri ele alan, bu şikayetler hakkında karar verebilen manevi müeyyideye sahip tek işlevli bir kuruluştur. Tüm çabalara rağmen (müyyidesinin artırılması bir büro verilmesi gibi) tam etkinlikle bir yıl kadar işleyebilen bu sistem, 1967'de yine basının kendisi tarafından uygulamadan kaldırılmıştır.

Divanın başarısızlığının ve sebeplerinin tartışıldığı bir çok sempozyum ve seminerdeki görüşlere eklenecek şey, basının kendi isteğiyle oluşturduğu ve desteklediği kuruma olan itibarının kalmayışı olabilir. Çünkü otokontrol sistemleri ancak basının kendilerine gösterecekleri itibar ile yaşayabilirler. Divanın müeyyidesinin artırılmasıyla da bir sonuca varılamaması, divanın etkinlik gösterememesi, buna verilecek en uygun örnektir.

Daha sonra, Türk basını 1986 yılında basınla ilgili şikayetleri ele almanın yanında, basın özgürlüğünü de savunan çift fonksiyonlu bir otokontrol sistemi kurma çabasıyla ciddi çalışmalar başlatmıştır. Konseyin kurulması sırasında ve öncesinde iktidarın bu konuda istekli olduğu basına yansıtıldıysa da; iktidarın bu çalışmalardan uzak tutulmaya çalışıldığı ve kendi içinde bir örgütlenme amacı güdüldüğü görülebilir(31).

1988'de kurulan Basın Konseyi, kuruluş çalışmaları sırasında sorumlu bir basının uyması gereken basın meslek ilkeleri dizisi hazırlamıştır.Konsey basın ile ilgili şikayetlerde başvuruları, bu kurallara dayanarak verebilmektedir. Basın özgürlüğü ile ilgili konularda kendiliğinden, Basın meslek ilkelerinin meslek uygulamalarını içeren 16 maddesiyle ilgili konularda ise, gereğine uygun biçimde yapılan başvuru üzerine harekete geçen Konsey'in Basın Meslek İlkeleri şöyledir:

- 1-Yayınlarda hiç kimse, ırkı, cinsiyeti, sosyal düzeyi ve dini inançları nede niyle kınanamaz ve aşağılanamaz.
- 2-Düşünce, vicdan ve ifade özgürlüğünü sınırlayıcı, genel ahlak anlayışını, din duyguların, aile kurumunun temel dayanaklarını sarsıcı ya da incitici ya yın yapılamaz.
- 3-Bir kamu müessesesi olan gazetecilik mesleği, ahlaka aykırı özel amaç ve çıkarlara alet edilemez.
- 4-Kişileri ve kuruluşları, eleştiri sınırlarının ötesinde küçük düşüren, aşağıla yan veya iftira niteliği taşıyan ifadelere yer verilemez.
- 5-Kişilerin özel yaşamı, kamu çıkarının gerektirdiği durumlar dışında, yayın konusu olamaz.
- 6-Soruşturulması gazetecilik olanakları içinde bulunan haberler, soruşturul maksızın veya doğruluğuna emin olunmaksızın yayınlanamaz.
- 7-Saklı kalması kaydıyla verilen bilgiler, kamu yararı ciddi bir biçimde ge rektirmedikçe yayınlanamaz.
- 8-Bir basın organının dağıtım süreci tamamlanmadan o basın organının özel çabalarla gerçekleştirdiği ürün, bir başka basın organı tarafından kendi ürü nüymüş gibi kamuoyuna sunulamaz. Ajanslardan özel ürünlerinin kaynağı nın belirtilmesine özen gösterilir.
- 9-Suçlu olduğu yargı kararıyla belirlenmedikçe hiç kimse "suçlu" ilan edile mez.
- 10-Yasaların suç saydığı eylemler, gerçek olduğuna inandırıcı makul neden ler bulunmadıkça kimseye atfedilemez.
- 11- Gazeteci, kaynaklarının gizliliğini korur. Kaynağın kamuoyunu kişisel, siyasal, ekonomik v.b. nedenlerle yanıltmayı amaçladığı haller bunun dışın dadır.
- 12-Gazeteci mesleğinin saygınlığına gölge düşürebilecek yöntem ve tutumla haber araştırmaktan sakınır.
- 13-Şiddet ve zorbalığı özendirici yayın yapmaktan kaçınılır.
- 14-İlan ve reklam niteliğindeki yayınların bu nitelikleri, tereddüte yer bırak mayacak şekilde belirtilir.
- 15-Yayın tarihi için konan zaman kaydına saygı gösterilir.
- 16-Basın organları, yanlış yayınlardan kaynaklanan cevap ve tektzip hakkına saygı gösterirler"(32).

Konsey'i oluşturan organlar; Basın Konseyi Üyeler Kurulu, Temsilciler Ku- rulu ve Basın Konseyi Yüksek Kurulu'dur.Konsey'in karar organı olan Basın Konseyi Yüksek Kurulu 6'sı basın mensubu, 5'i basın dışından seçilen 11 üyeden oluşmakta- dır. Bu organ ancak Basın Meslek İlkeleri ve Basın Konseyi sözleşmesine katılan ga- zeteciler ve basın organları ve onların mensuplarının mesleki uygulamaları hakkında karar verir. Kurul'un mesleki uygulamalarla ilgili bir şikayeti ele alabilmesi için hak- kında yapılan yayın nedeniyle konuya taraf olan kimsenin yazılı başvuruda bulunma- sı gerekir. Basın Konseyi Yüksek Kurulu kamu davası açılmış olan ya da mahkeme-

lerde görüşülmekte olan ya da şikayet konusu yayın üzerinden iki aydan fazla süre geçmişse şikayetleri ele almaz.

Basın Konseyi'nin müeyyidesi, teşhire dayanan manevi müeyyidedir. Konsey basın mensubu veya kuruluşları hakkında "şikayeti yersiz bulma", "uyarma", "kınama" kararı alır, alınan karar gerekçeleriyle birlikte açıklanır. Bu karar ilgili gazetede yayınlanır(33).

1986'da kuruluş çalışmalarına başlanan ve 1988'den beri ülkemizde faaliyetlerini sürdüren Basın Konseyi'nin kuruluşu sırasında Türk basını ikiye bölünmüş, bir basın konseyi kurmanın yararına inananlar Konsey'e katılmış, diğerleri ise bu kuruluşun dışında kalmıştır.

Özellikle Türk basının temsilcisi durumunda olan, Gazeteciler Cemiyeti, Gazeteciler Sendikası gibi basın örgütlerinin ve çeşitli basın derneklerinin konsey kurma çabalarını olumsuz karşılamaları, üyelerine Konsey'e katılmama çağırısı yapmaları da katılımı azaltmış, katılım mesleki örgütlerden çok, kişi bazında gerçekleştirilmiştir.

Bu açıdan bakıldığında, ülkemizdeki Basın Konseyi'nin bu tür sistemlerin mesleki dayanışma ve basında işbirliğini sağlama fonksiyonuna sahip olmadığını görüyoruz. Ayrıca, basını temsil edebilme gibi kendisine etkinlik sağlayabilecek bir güçten de eksik olduğunu söyleyebiliriz.

Dünya da uygulanan aynı yapıdaki konseylerle karşılaştırıldığında ülkemizdeki Konsey'in halktan gelen şikayetlerin sayısında sınırlı kalması, bu tür organların basın ve halk arasında bir uzlaşma sağlayan temel işlevinin de hünüz sağlanmadığını göstermektedir. Buna sebep olarak Konseyin halk tarafından tanınmaması olabilir. Ya da basının kendisi tarafından tanınmayan bir kuruluşun, halk tarafından tanınmasını beklemek doğru bir beklenti olmayabilir.

Yine de Konsey'in basın özgürlüğünün korunmasına ve sağlanmasına yönelik olarak yürüttüğü faaliyetler oldukça başarılıdır. Örneğin, ilk yıllarda oluşturduğu "Basın Özgürlüğüne Yönelik Tehditleri İzleme Komitesi", savunduğu "Halkın Gerçekleri Öğrenme Hakkı", "Bilgi edinme yasası"nın oluşturulması girişimleri, basınla ilgili "Anayasa Değişikliği" önerileri gibi faaliyetleri Türk basını açısından ele alınması gereken konuları içermektedir.

Türk basını açısından bu kadar önemli ve bir ihtiyaç teşkil eden bu girişimlerin yaşama geçirememiş olması da, konseyin Türk Basını tarafından desteklenmemesinin ve henüz kurumsallaşmamış olmasının getirdiği bir sonuç olarak karışımıza çıkmaktadır.

DİPNOTLAR

1) Sulhi Dönmezer, **Basın ve Hukuku**, 4. bası, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:2213, 1976, ss.344-345.

- 2) Zeynep Alemdar, **Oyunun Kuralı**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990, s.24.
- 3) Özkan Tikveş, "Basında Kendi Kendini Kontrol Sisteminin Hukuki Yönü", **İ.Ü.H.F.M.**, Cilt XXXIV, Sayı: 1-4, 1969.
- 4) Dönmezer, **a.g.e.**, s.345.
- 5) Ahmet Danışman, "Basının Kendi Kendini Denetimi", **Hıfzı Timur Anısına Armağan**, İstanbul, 1979, ss.232-235.
- 6) Sulhi Dönmezer, "Basında Otokontrol", **İ.Ü.H.F.M.**, Sayı:1-4, 1969, s.7.
- 7) Danışman, **a.g.m.**, s.238.
- 8) Leonart Groll, "İsveç Basın Konseyi ve İsveç Basın Ombudsmanı", **Basın Dünyası**, Yıl:7, Sayı: 27-28, Güz-Kış 1975, ss.17-1.
- 9) Hıfzı Topuz, "İletişim Hakkı ve Sorumluluğu", **İletişim Dünyası**, Sayı:6, Temmuz-Ağustos 1987, s.1.
- 10) Avrupa Konseyi İnsan Hakları Dairesinin Basın Konseyilerine İlişkin Yaptığı Çalışma Hakkında bkz.: Karel Vasak, "Geniş Raporu", **Basın Dünyası**, Yıl:7, Sayı:27-28, Güz-Kış 1975, ss.4-5.
- 11) Vasak, **a.g.e.**, s.5.
- 12) E.F. Von Mauchenheim, "Demokratik Ülkelerde Basının Kendi Kendini Kontrolü", **Basının Kendi Kendini Kontrolü Semineri 21-24 Mayıs 1969**, İstanbul, s.6.
- 13) Vasak, **a.g.e.**, s.7.
- 14) Clement Jones, **Mass Media Codes or Ethics and Councils. Unesco Reports and Papers on Mass Communication**, Special Issue, Paris, 1980, s.22
- 15) Johan O. Jensen, "Norveç Basınının Özdenetim Sorunları", **Özgür Basın**, Yıl:3, Sayı:23, Mart 1991, s.6.
- 16) Jones, **a.g.e.**, s.22.
- 17) Mauchenheim, **a.g.m.**, s.11.
- 18) Kayıhan İçel, **Kitle Haberleşme Hukuku**, 3. bası, İstanbul: 1990, s.212.
- 19) Maucehheim, **a.g.m.**, ss.14-15.
- 20) **A.g.m.**, s.25.
- 21) H.J. Bradley, "Çeşitli Ülkelerdeki basın Konseylerinin Çalışma Tarzlarını Gösteren Bir Araştırma", **Basın Dünyası**, Yıl: 7, Sayı:27-28, Güz-Kış 1975, s.10.
- 22) Robert Schuml, **The Responsibilities of Journalism**, Indiana: Indiana University of Notre Damme Press, 1984, s.13.
- 23) Phillip Meyer, **Ethical Journalism**, New York: 1987, s.169.
- 24) **A.g.e.**, ss.172-173.
- 25) Yasemin Giritli İnceoğlu, "ABD'de Basın Özgürlüğü ve Otokontrol", **Yeni Forum**, C.13, Sayı: 282, Kasım 1992, s.45.
- 26) Jones, **a.g.e.**, s.26.
- 27) Danışman, **a.g.m.**, s.256.
- 28) Mauchenheim, **a.g.m.**, ss.14-15.
- 29) Kushfu Irani, Dünya da Basının Kendi Kendini Kontrol Sistemleri ve Uygulamaları Semineri'ne sunulan tebliğ, İstanbul, 1983, s.9.
- 30) Jones, **a.g.e.**, s.49.
- 31) B.k.z. Filiz Aydoğan, **Basında Otokontrol ve Basın Konseyleri**, Yayınlanma-

mış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993, ss.193-195.

32)Basın Konseyi, **Basın konseyi Faaliyet Raporu (6 Şubat1988-6 Şubat 1989)**,İstanbul: Basın Konseyi Yayınları:1, 1991, s.53.

33)**A.g.e.**, ss.53-57.